

УДК 316.736:378.4.064.3

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В УНІВЕРСИТЕТІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД І ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Бакіров Віль Савбанович – доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Ушакова Наталія Ігорівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри мовної підготовки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Хижняк Лариса Михайлівна – доктор соціологічних наук, професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Стаття присвячена проблемі міжкультурної комунікації в університеті в ракурсі минулого і сьогодення. Авторами розкрито історичний аспект входження міжкультурної комунікації в академічне життя університетів. Наголошується на тому, що проблема міжкультурної комунікації у навчальному процесі та у повсякденному житті студентів стає гострою і актуальною в умовах інтернаціоналізації освіти, зокрема збільшення в університетах кількості іноземних студентів. Узагальнено досвід Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна зі створення системи академічної адаптації іноземних студентів. Остання базується на сучасних технологіях освіти та ідеях міжкультурної комунікації. Показано, що сучасний університет у просторі міжкультурної комунікації займає особливе місце. Для підвищення ефективності міжкультурної комунікації пропонується зосередити увагу університетів на формуванні у студентів, у тому числі іноземних, міжкультурної компетентності. Показано, що таку компетентність доцільно виховувати у спеціально організованих формах і ситуаціях міжкультурної комунікації. Обґрунтована доцільність розробки та впровадження навчальних програм, позанавчальних акцій, які сприяють підвищенню толерантності в освітньому середовищі через активізацію міжкультурних комунікацій і готовність до використання їхніх сучасних форм і видів.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, університет, академічна адаптація студентів, міжкультурна компетентність.

Статья посвящена проблеме межкультурной коммуникации в университете в ракурсе прошлого и настоящего. Авторами раскрыт исторический аспект вхождения межкультурной коммуникации в академическую жизнь университетов. Подчеркивается, что проблема межкультурной коммуникации в учебном процессе и в повседневной жизни студентов становится острой и актуальной в условиях интернационализации образования, увеличения в университетах количества иностранных студентов. Обобщен опыт Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина по созданию системы академической адаптации иностранных студентов. Последняя базируется на современных технологиях образования и идеях межкультурной коммуникации. Показано, что современный университет в пространстве межкультурной коммуникации занимает особое место. Для повышения эффективности межкультурной коммуникации предлагается сосредоточить внимание университетов на формировании у студентов, в том числе иностранных, межкультурной компетентности. Показано, что такую компетентность целесообразно воспитывать в специально организованных формах и ситуациях межкультурной коммуникации. Обоснована целесообразность разработки и внедрения учебных программ, внеучебных акций, которые способствуют повышению толерантности в образовательной среде через активизацию межкультурных коммуникаций и готовность к использованию современных их форм и видов.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, университет, академическая адаптация студентов, межкультурная компетентность

The article is devoted to the problem of intercultural communication at the university in the perspective of the past and present. The authors reveal the historical aspect of the introduction of intercultural communication into the academic life of universities. It is emphasized that the problem of intercultural communication in the educational process, in the everyday life of students becomes acute and relevant in the conditions of internationalization of education, the increase in the number of foreign students in universities. The experience of V. N. Karazin Kharkiv National University on the creation of the system of academic adaptation of foreign students is generalized. The article is based on modern educational technologies and intercultural communication ideas. It is shown that the modern university in the space of intercultural communication occupies a special place. In order to increase the effectiveness of intercultural communication, it is offered to focus universities on the formation of students, including foreign, intercultural competence. It is shown that

such competence should be raised in specially organized forms and situations of intercultural communication. The expediency of the development and implementation of educational programs outside of educational actions, which promote the promotion of tolerance in the educational environment through the activation of intercultural communication and readiness to use their modern forms and types, is substantiated.

Keywords: intercultural communication, university, academic adaptation of students, intercultural competence.

Кожні масштабні соціальні перетворення змушують вдивлятися у таке соціокультурне явище, як університет, у його роль у розвитку суспільства й людини. Сьогодні демонструє багато нових тенденцій, які змінюють насамперед інституційний базис вищої освіти і відповідний інституційний статус університету. Спостерігається радикальна зміна технологій навчання, перебудова організації навчального процесу і наукових досліджень, взаємозв'язків університету, держави і суспільства.

У той же час недостатньо осмислюються і аналізуються роль і місце університетів у цивілізаційному вимірі суспільного розвитку. Внаслідок цього влада і громадськість орієнтуються на спрощені уявлення щодо функцій університетів, які зводяться переважно до технократичних і економічних постулатів, до сприяння економічному зростанню і розв'язанню нагальних технологічних проблем. Проте такий підхід не відповідає соціокультурній місії університетів, яка виходить далеко за межі економічної і технократичної парадигми. Протягом своєї довгої історії університети ніколи не були виключно центрами виробництва знання і підготовки кадрів. Вони завжди виступали центрами культурного життя, простором складних систем людської взаємодії, у тому числі на базі міжкультурної комунікації.

Сьогодні університети живуть у світі, який стає все більш плюралістичним, мультикультурним і різнорідним. У сучасному світі завдяки глобалізації відбувається зближення стандартів культурного життя, має місце гомогенізація зовнішніх культурних форм. Водночас загострюються конкурентні стосунки між країнами і народами, актуалізуються проблеми збереження і захисту етнокультурних традицій, посилення патріотичних і націоналістичних настроїв, без чого втрачається економічна і політична конкурентоздатність країн і народів. Тому все гостріше відчувається необхідність формування широкої транскордонної і полікультурної ідентичності людства, яке глобалізується. Нам потрібно вчитися жити в різних культурних просторах, переходити з одних просторів до інших, не відчуваючи культурного шоку, не впадаючи в шовінізм, ксенофобію, національну обмеженість. Ця проблема стоїть перед університетами, особливо перед тими з них, які активно вбудовуються у простір міжнародної освіти.

Мета цієї статті – окреслення стану та проблем міжкультурної комунікації в університеті в ракурсі минулого і сьогодення.

Входження міжкультурної комунікації в академічне життя університетів: ракурс минулого

Глобалізація і масовізація вищої освіти сприяли стрімкому зростанню кількості студентів, які навчаються за межами своїх країн. Для здобуття вищої освіти свої країни покидають чимало молодих людей. За останні роки кількість іноземних студентів у світі значно збільшилася і продовжує стрімко зростати. Студентське середовище перетворюється на широкий, фактично глобальний простір безпосередньої взаємодії представників різних культурних форм і традицій.

Мільйони юнаків і дівчат опиняються в іншому культурному середовищі, стикаються з проблемами культурної адаптації, засвоєння незнайомих культурних традицій і цінностей, зазнають серйозних труднощів у навчанні, які пов'язані ні стільки з чужою мовою, скільки з культурними бар'єрами, які ускладнюють спілкування з викладачами, місцевими студентами і місцевим населенням.

Проблеми міжкультурної комунікації виникають також у зв'язку з інтенсифікацією міжнародної академічної мобільності в рамках Болонського процесу. Вони загострюються через бурхливий розвиток інтернет-освіти на базі MOOC (mass open on-line courses). Окрім того їх підсилює міграційна криза, яка відкрила потік біженців із країн Близького Сходу в європейські та американські університети.

Виникає безліч технологічних, етичних і практичних проблем, що вимагають осмислення ролі і функцій сучасних університетів в організації міжкультурного спілкування студентів і викладачів. У зв'язку з цим актуалізується необхідність звернення до історичного досвіду класичних університетів, до їхньої культурної спадщини, що містить різні форми міжкультурної комунікації. «Тому що в минулому можна знайти безліч персонажів, спільнот і подій, що вписуються в сучасну концепцію діалогу між представниками різних культур, народів, релігій. Ці приклади можуть надихати, захоочувати й іноді навіть вказувати, як продовжувати сьогодні «хороші практики», розроблені попередніми поколіннями» [1, s. 10].

Не можна не відзначити, що проблема міжкультурного спілкування супроводжує університетське життя вже з раннього середньовіччя. В перших університетах навчалися студенти з усіх куточків Європи, які представляли різні культурні та релігійні сегменти тогочасної Європи. Крім того, студентам раннього середньовіччя була притаманна висока, висловлюючись сучасною мовою, академічна мобільність, схильність до подорожей, до частой зміни місць навчання. Студент починав навчатися в одному університеті, продовжував навчання в іншому, а отримати ступінь міг у третьому, четвертому, або навіть у п'ятому університеті.

Університетські ступені визнавалися в усій Європі, програми і книги, що використовувалися, мало відрізнялися в різних університетах, а латина була універсальною мовою університетського спілкування.

Не були винятком і українські студенти. У зв'язку з відсутністю в той час на українських землях своїх університетів, вони подорожували західноєвропейськими університетськими містами, прямували на навчання або до територіально близького Ягеллонського університету, або далі – у Париж, Падую, Болонью. Багато з них отримували академічні ступені, викладали, займали адміністративні посади в різних європейських університетах. Так, українець Юрій Котермак із Дрогобича отримав ступінь бакалавра, а потім магістра в Краківському університеті і переїхав до Болонського університету, де отримав ступінь доктора медицини; викладав астрономію і був у свій час ректором. Він також був деканом у Краківському університеті, зробив чималий внесок в астрономію, серед його учнів був М. Коперник.

Старовинні списки тих, хто навчався у Болонському та Ягеллонському університетах, свідчать про значну кількість студентів з України. Від часу заснування Краківського університету і до середини XVI століття в бурсах навчалася і проживало близько двох тисяч українських студентів [2]. За деякими даними, в Ягеллонському університеті у цей період навчалася близько 800 студентів українського походження. Багато з них потім стали впливовими постатями у культурному житті як України, так і Польщі. Тогочасний Краків був місцем активного міжнародного і міжкультурного спілкування як студентів, так і професорів, саме тут народжувалися моделі толерантного взаємопорозуміння носіїв різних культурних ментальностей. Центром такого спілкування, безумовно, був Ягеллонський університет, який протягом шести століть представляє собою простір і середовище, що сприяють контактам між людьми, які різняться багато в чому, відповідно до особливостей їхніх народів і культур [1].

Пізніше, у XV столітті, універсальний характер університетського життя помітно слабшає. Посилюються його національний і регіональний компоненти. Виникають нові університети, у яких концентруються студенти, об'єднані за регіональною та національною приналежністю. Мобільність (паломництво) студентів різко слабшає, якщо і зберігається, то у внутрішніх національно-культурних межах. У XVI-XVII століттях виникають університети, сформовані на загальній конфесійній основі (католицькі, лютеранські, кальвіністські), що ще більшою мірою закріплює культурну однорідність університетського життя.

Наприкінці XVIII – початку XIX століття виникають університети, які обслуговують потреби індустріальних економік і держав-націй. Однією із важливих функцій університетів стає забезпечення національно-культурної ідентичності суспільства в межах державних кордонів. Міжкультурна комунікація за цих умов значною мірою трансформувалася, змінилися її якість і інтенсивність. Проте вона і в цей час залишалася суттєвою рисою академічного життя. Так, наприклад, у Харківському Імператорському університеті, заснованому у 1804 році, переважна більшість професорів мали іноземне походження, були запрошені із Німеччини, Франції, Польщі, інших країн. Вони мали мовні проблеми у спілкуванні між собою і студентами, а також проблеми, пов'язані із культурними відмінностями, з різними політичними уподобаннями. На цьому ґрунті нерідко виникали конфліктні ситуації між викладачами, об'єднаними за походженням у різні академічні фракції. За спогадами К. Роммеля, іноземці становили на той час більшість університетської професури, причому німці за кількістю переважали вихідців з усіх інших країв. За ним йшли російські піддані, потім слов'яни з Австрійської імперії, французи та ін. Університетські професори були поділені на дрібні партії та групи, вели між собою тривалу, нескінченну війну. Німці дружно виступали проти французів. Іноземці нерідко об'єднувалися проти росіян [3].

Протягом довгої університетської історії неодноразово змінювалася етнокультурна структура викладацького складу, але аж до радянських часів в академічній спільноті завжди були відчутно присутні представники інших країн, народів і культур, серед яких можна згадати таких поляків, як Міцкевич, Ценковський, Пшеборський, видатний болгарський науковець М. Дринов та багато інших. Важливою спадщиною цього періоду є фундаментальні цінності, які поступово викристалізовувалися й утворювали корпоративну університетську етику.

Університет протягом своєї історії накопичив багатий ціннісний досвід, створив особливий духовний простір, пронизаний відчуттям і розумінням своєї місії, відносин як всередині університетської корпорації, так і з зовнішнім світом. Це важлива духовна спадщина, яка пронизує університетські статuti, документи професорських зібрань, представлена в актових промовах ректорів і деканів, у книгах і статтях професорів і випускників, і, головне, персоніфікована у житті видатних університетських постатей, втілена в їхніх справах в їхньому, ставленні до науки, культури, громадського життя.

Звернення до цих матеріалів відкриває напружену, інколи гостру і драматичну боротьбу світоглядних позицій, політичних поглядів, групових і особистісних уподобань.

У 2017 році нами була зроблена спроба аксіологічної інтерпретації цієї спадщини, що дозволило Асамблеї вчених рад ухвалити Кодекс цінностей Каразінського університету, серед яких важливе місце належить такій цінності, як **відкритість і толерантність**: університет відкритий до світоглядного міжкультурного діалогу, вільного обміну інформацією, публічності наукових дискусій, толерантного

спілкування з різними громадянськими спільнотами, розширення міжнародної науково-освітньої і культурної комунікації і співпраці [4].

Сьогодні Харківський університет зіткнувся зі складною проблемою організації навчання понад 4,5 тисяч іноземних студентів, які приїхали із понад 70 країн і представляють різні, інколи зовсім несхожі культури. Майже кожен четвертий студент університету – іноземний громадянин, і тому проблема міжкультурної комунікації у навчальному процесі, у повсякденному житті цих студентів є гострою і актуальною.

Університет у просторі міжкультурної комунікації: виклики сучасності

Науковці справедливо зазначають, що «в даний час простір міжкультурної комунікації став практично безмежним. Цьому сприяє сучасне суспільство, яке розвивається динамічно і формує нові соціокультурні утворення» [5]. Поняття «міжкультурна комунікація» означає пряме і опосередковане спілкування носіїв різних культур у різних сферах суспільного життя і є предметом філософських, психологічних, культурологічних і педагогічних досліджень, у межах яких його визначають як взаємодію культур, що здійснюється у певному просторі й часі, де феномен культури розглядають як родове поняття, культурні контакти набувають різноманітних форм, які виявляються у зіткненні, взаєминах, синтезі та діалозі. Таке розуміння міжкультурної комунікації розкриває механізм функціонування культури, де культура є системою і способом комунікації, опосередкованої діяльністю суб'єкта.

Міжкультурна комунікація є формою соціальної комунікації, специфіка якої полягає в тому, що вона відбувається в міжкультурному контексті через: 1) безпосередній контакт представників різних культур; 2) їхню опосередковану комунікацію (наприклад, через перекладача або за допомогою таких технічних засобів комунікації, як телефон, комп'ютер тощо); 3) через тексти на різних носіях (паперових, електронних, аудіо- та відеопристроях), завдяки яким індивіди вивчають особливості іншої культури. Міжкультурні комунікації досліджуються в рамках трьох основних парадигмальних підходів: 1) інформаційного, де міжкультурна комунікація виступає як соціальний вплив або вплив того чи іншого суб'єкта на об'єкт, як процес передачі інформації від джерела до одержувача, 2) інтеракційного, при якому міжкультурна комунікація постає як інтеракція, під час якої з'являються нові смисли і значення і 3) постнекласичного, в якому враховуються дискурсивні і нарративні моменти в міжкультурній комунікації [6].

І. Халеева серед 16 сфер людської життєдіяльності, де наразі здійснюється міжкультурна комунікація, називає освіту [7]. Розширенню міжкультурних комунікацій в освіті сприяє її інтернаціоналізація, особливо активізація академічних обмінів. Інтернаціоналізація вищої освіти має особливе значення для України. «Чим більший вплив надасть інтернаціоналізація на підвищення рівня відкритості української системи вищої освіти, тим легше і швидше перетворення зможуть прижитися» [8, с. 38]. З цією думкою важко не погодитися.

Сучасний університет займає особливе місце у просторі міжкультурної комунікації завдяки його здатності впливати на культурну грамотність індивідів. Наразі набуло поширення розуміння грамотності в її широкому соціальному контексті. Поняття культурної грамотності стає надзвичайно актуальним у науково-освітньому середовищі. Науковці, педагоги, громадські діячі вказують на низький рівень загальної культури сучасника, намагаючись знайти способи вирішення цієї проблеми [9]. Університет здатний поєднати формування комунікативної компетентності і культурної грамотності, що втілюється у міжкультурній компетентності. Концепція «культурної грамотності», запропонована Е. Д. Хіршем, викликала бурхливу дискусію серед науковців [10; 11] і поставила питання про технології її практичного втілення. Е. Д. Хірш виділяє такі рівні міжкультурної компетентності: необхідний для виживання; достатній для входження в чужу культуру; такий, що забезпечує повноцінне існування в новій культурі – її «привласнення»; дозволяє в повній мірі реалізувати ідентичність мовної особистості [12].

Міжкультурна грамотність стає умовою успішної адаптації і соціалізації сучасної особистості в полікультурному світі. П. Донець виділяє найпоширеніші ситуації міжкультурної комунікації: 1) носій культури 1 тривалий час знаходиться в умовах культури 2 (робота, відрядження, навчання, стажування, еміграція тощо); 2) носій культури 1 взаємодіє з текстом культури 2 даного історичного періоду, написаним сучасною мовою, іншого історичного періоду, що потребує від читача певних знань і вмінь його декодування; 3) носій культури 1 взаємодіє з текстом культури 2 (професійного, побутового, соціально-політичного змісту тощо); 4) носій культури 1 безпосередньо спілкується з представником культури 2 іноземною мовою, що потребує відповідних знань щодо іншої культури й іншомовних навичок; своєю рідною мовою через перекладача; у штучно створених умовах (заняття в закладах освіти, спеціально організовані заходи тощо); 5) носій культури 1 спостерігає за комунікацією носіїв культури 2 в реальному житті або за допомогою технічних пристроїв (кіно, телебачення, Інтернет тощо); 6) носій культури 1 модифікує текст культури 2 для його використання в культурі 1 у таких формах: повний адекватний переклад тексту оригіналу, реферативне викладення змісту тексту, його анотація [13].

У той же час, на наш погляд, обмеженим є підхід до формування готовності студентів до міжкультурної комунікації переважно шляхом їхньої іншомовної підготовки і полікультурної освіти, чому

присвячено чимало досліджень [14]. Не піддаючи сумніву значущість міжкультурної комунікативної компетенції студентів та викладачів, зосередимо увагу й на інших проблемах, які стоять перед сучасним університетом, який прагне функціонувати й розвиватися у просторі міжкультурної комунікації в умовах, коли комунікативні відносини в університетському середовищі переходять в нову якість – в інфокомунікаційний онлайн, а залучення іноземних студентів як до традиційних, так і електронних форм навчання свідчить про конкурентоспроможність університету.

Міжкультурність соціальних комунікацій, у тому числі освітніх, потребує також толерантності, яка виступає засобом забезпечення ефективної міжкультурної комунікації. Ступінь розвитку толерантності в університетському середовищі, мотивація до толерантної соціальної поведінки учасників університетської освіти, перешкоди на цьому шляху характеризують університет у просторі міжкультурної комунікації. Перешкодою на шляху до толерантного освітнього простору може стати нерозвиненість соціального діалогу, напруженість у стосунках між університетом і ключовими гравцями в економічному, культурному і політичному житті сучасного суспільства.

Університетська освіта в русі до толерантності опановує нові принципи соціальної взаємодії, коли студентам надається право брати участь у вирішенні тих питань університетського життя, які торкаються їхніх прав та обов'язків. Важко переоцінити роль у цьому контексті студентського самоврядування. Університетська освіта вважається важливим елементом і ресурсом інформаційного суспільства, вона формує не тільки особистість майбутнього фахівця, але й здатного до міжкультурних взаємодій толерантного громадянина. Студентське самоврядування може виступити як соціальна технологія, що покликана сформувати саме таку толерантну особистість.

На наш погляд, варто розрізняти два аспекти ролі університету в напрямку підвищення толерантності як характеристики і чинника успішної міжкультурної комунікації: один пов'язаний із толерантними практиками в самому університетському середовищі, другий – у суспільстві в цілому. Тобто можна говорити про буття іноземних і вітчизняних студентів у межах університету крізь призму співвідношення «толерантність-інтолерантність», а також про можливість реального впливу інституту університетської освіти на стан толерантних стосунків за межами університету як установи через наукову, просвітницьку і PR- діяльність. Наразі підвищуються потреби університету в навчальних програмах, позанавчальних акціях, які сприяють підвищенню толерантності в суспільстві через активізацію міжкультурних комунікацій і готовність до використання їхніх сучасних форм і видів.

Міжкультурна комунікація в системі академічної адаптації іноземних студентів: досвід Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Приїжджаючи до країни навчання, іноземці неминуче проходять складний процес адаптації до незвичних умов життя у таких аспектах:

- як представники своєї культури із властивими їй особливостями, традиціями, звичаями, стереотипами поведінки та системою цінностей;
- як особистості з певними психофізіологічними особливостями;
- як об'єкти впливу нового етно- і соціокультурного оточення.

Під адаптацією розуміється процес пристосування особистості до нових зовнішніх умов, потреба в якому виникає тоді, коли звична поведінка виявляється малоефективною. Проблема адаптації є багатосторонньою і стосується усіх аспектів життя людини. Адаптаційний процес має складну структуру і є взаємодією різних видів адаптації (психологічної, соціальної, міжкультурної (етнічної), побутової та ін.), які тісно пов'язані з подоланням мігрантом культурного і мовного бар'єру в оточенні певного етносу.

Актуальність проблеми психологічної адаптації визначається тим, що адаптаційні процеси, які здійснюються на інших рівнях, залежать саме від успішності психологічної адаптації. Її референтними показниками є відсутність або низький рівень тривожності, високий рівень самооцінки, взаємодія особистості або соціальної групи із соціальним середовищем, під час якої здійснюється узгодження вимог і очікувань соціальних суб'єктів з їхніми можливостями і реальністю соціального середовища.

Міжкультурну адаптацію розглядають як важливу соціальну проблему. На думку дослідників, міжкультурна адаптація – це єдність соціальної та психологічної інтеграції іноземця в нову культуру, поступове прийняття її норм, цінностей, зразків поведінки. Поняття соціальної інтеграції охоплює освітній, етнокультурний рівень і соціально-побутові умови, а психологічну інтеграцію утворюють потреби і мотивація, структура особистості і фрустраційна толерантність. Водночас необхідно організувати не лише пристосування людини до нового середовища, але й опанування нею знань про звичаї, норми, цінності, стереотипи поведінки іншого народу без розриву із власною культурою. Цілісну концепцію соціально-психологічної адаптації освітніх мігрантів у теперішній час не розроблено.

Процес адаптації іноземних освітніх мігрантів включає адаптацію до стрес-фактору і передбачає такі основні види адаптації: мовну, формальну (пристосування до вимог системи вищої школи), соціально-психологічну (пристосування до нового культурного та соціального середовища, мови спілкування,

навчальної групи), дидактичну (засвоєння форм, методів і організації навчальної роботи), біологічну (пристосування до клімату, часового поясу, середовища проживання).

Зазвичай виділяють п'ять етапів процесу адаптації (так звана крива процесу адаптації):

– *перший етап* («медовий місяць», що триває недовго та характеризується ентузіазмом і великими надіями);

– *другий етап* настає, коли ейфорія зникає і людина стикається зі взаємним непорозумінням із місцевими жителями і неприйняттям їх (недостатнє знання мови і культурних звичаїв призводить до неприємних ситуацій у спілкуванні і викликає негативні емоції, навіть депресію);

– *третій етап* є найважчим (культурний шок, у стані якого в цей час перебуває освітній мігрант, може привести до серйозних хвороб, втрати контролю, появи почуття безпорадності. Нерідкі випадки, коли люди, які не зуміли успішно адаптуватися до нового культурного середовища, повертаються на батьківщину, не дочекавшись закінчення терміну перебування в іншій країні);

– *четвертий етап* характеризується поступовою зміною емоційного стану від депресії до відчуття впевненості в собі і задоволення ситуацією (людина вже більш пристосована й інтегрована в життя суспільства);

– на *п'ятому етапі* процес адаптації завершується (людина повністю пристосовується до вимог середовища).

У сучасних дослідженнях з адаптації іноземних освітніх мігрантів найчастіше виокремлюють три групи адаптаційних проблем: 1) академічні (пов'язані з навчальним процесом); 2) персональні (пов'язані з особливостями особистості); 3) проблеми соціокультурної взаємодії.

До академічних проблем відносять суперечності між рівнем комунікативної компетенції іноземних студентів, здібностями до сприйняття навчальної інформації і вимогами вищої школи, а також незнання академічних стереотипів країни навчання.

Успіх адаптації іноземних студентів багато в чому залежить від характеристик освітнього середовища, яке має забезпечувати умови для культурного та інтелектуального зростання особистості, сприяти розвитку її творчого потенціалу.

Створенню креативного освітнього середовища в умовах навчальних закладів може сприяти діяльність лінгвосоціокультурних адаптаційних центрів для іноземних громадян, які вже діють у деяких вишах. До завдань таких центрів входить:

– створення методик, які формують комунікативні компетенції, необхідні для професійної комунікації іноземців;

– розробку програм курсів та тренінгів, що спрямовані на засвоєння тактик мовленнєвої поведінки, які забезпечують входження іноземців у сферу соціальних, групових і міжособистісних відносин та їхню адаптацію в українському соціокультурному просторі, а також на подолання крос-культурних відмінностей у вербальному і невербальному спілкуванні;

– запровадження курсів із підготовки соціальних педагогів, які могли б стати кураторами іноземних громадян на початковому етапі їхнього перебування в Україні;

– створення нових і корекцію існуючих підручників і навчальних посібників для забезпечення зазначених курсів;

– розробку комп'ютерного забезпечення навчального процесу.

Оскільки вирішення проблем адаптації здійснюється в процесі спілкування, одним з основних механізмів адаптації іноземців є вивчення мови нового соціокультурного оточення, тому першим кроком має стати створення спеціального курсу мовної підготовки – «курсу виживання», засвоєння якого має велике значення для лінгвосоціальної та лінгвокультурної адаптації іноземних студентів. «Курс виживання» містить лінгвосоціокультурний матеріал, необхідний у найпростіших комунікативних ситуаціях. Поглиблений мовний курс має забезпечити академічну адаптацію студентів.

Курс з соціальної адаптації має складатися з тренінгів, спрямованих на інтеграції іноземців у різні сфери життєдіяльності українського соціуму (правову, охорони здоров'я тощо). Сутність таких курсів-тренінгів полягає в організації інтенсивного інтерактивного навчання, під час якого слухачі не тільки знайомляться з певною інформацією, але й набувають навичок спілкування в типових ситуаціях.

Завдяки лінгвокультурній адаптації іноземних студентів, митою якої є навчання тактикам мовленнєвої поведінки, долаються крос-культурні відмінності у вербальному і невербальному спілкуванні, формується толерантність до національно-культурних стереотипів українців.

Можливість надання кваліфікованої психологічної допомоги значно скорочує терміни психологічної адаптації. Для цього потрібно залучити фахівців-психологів, які здійснювали б моніторинг об'єктивного і суб'єктивного станів іноземних студентів і надавали їм ефективну корекційну допомогу.

Успіх адаптації іноземних студентів багато в чому залежить від їхніх кураторів, які мають здійснювати постійний супровід студентів, допомагаючи їм у вирішенні соціальних, академічних і побутових проблем. При цьому кураторами можуть бути як викладачі, так і студенти. Звичайно, діяльність

кураторів перш за все спрямовується на академічну адаптацію іноземних студентів.

Виходячи із сучасних технологій освіти, заснованих на ідеях міжкультурної комунікації, в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна запроваджено систему академічної адаптації, яка починає функціонувати на підготовчому відділенні, де слухачі, крім мови навчання, вивчають обов'язкову дисципліну «Країнознавство», мета якої – залучити майбутніх студентів до нового соціокультурного простору; відвідують факультатив «Основи української мови»; беруть участь у численні позааудиторних заходах (тематичних уроках, музичних вечорах, екскурсіях, презентаціях національних культур тощо). Для іноземних студентів, що навчаються на різних факультетах, розроблені й читаються навчання курси «Історія України», «Лінгвокраїнознавство», «Культура України», функціонує система виховної позааудиторної роботи.

Позааудиторна робота зосереджена також у культурних центрах, які створені в університеті як окремі структурні підрозділи: арабський, африканський, болгарський, польський, німецький, французький центри, Інститут Конфуція та British Council.

Щоб робота з іноземними студентами була більш цілеспрямованою, в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна регулярно здійснюються соціологічні дослідження, метою яких є вивчення умов життя іноземних студентів, їхнього ставлення до навчання в Харківському університеті, оцінок якості освітніх послуг, які вони отримують, особливостей взаємин з українськими студентами тощо. Так, з листопада 2014 року по квітень 2015 року соціологами університету було проведено опитування іноземних студентів 9 факультетів ($n = 1226$) та українських студентів 8 факультетів ($n = 996$). Порівнюючи результати цього дослідження з даними опитування 2002 року, ми виявили, що, визначаючи причини вибору України як країни навчання, у 2002 році іноземні студенти обирали якість освіти, а в 2014 році на перше місце опитані поставили вартість навчання. Висока якість освіти поступово відіграє все менш роль у виборі університету, хоча і залишається серед головних причин. У порівнянні з результатами досліджень, проведених у 2002 і 2009 роках, частка тих, хто вибрав би ту ж країну і той же університет, скоротилася.

Згідно з отриманими даними, українські студенти в цілому дещо краще оцінюють рівень освіти, яку вони отримують в університеті (сума відповідей «високий» і «скоріше високий» – 74 %), ніж студенти – іноземці (59 %). У цілому високі оцінки якості освіти, що здобувається, в 2009 році давали 79 % іноземних студентів, у 2014 році таких залишилося 59 %. Вище за все якість освіти в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна оцінюють студенти факультетів міжнародних відносин та туристичного бізнесу (97 %), іноземних мов (91 %) та юридичного факультету (90 %).

Найвищі результати іноземні студенти мають у володінні англійською мовою. Дещо гірше іноземні студенти володіють російською. Найгірше студенти з інших країн володіють українською мовою: лише кожен п'ятий опитаний володіє нею вільно або має середній рівень, володіють на елементарному рівні або не знають її взагалі близько 80 % іноземних студентів.

Для підготовки до занять, ознайомлення з фаховою літературою іноземні студенти переважно використовують англійську мову (69 %). Біля 37 % опитаних зазначають, що в цих цілях користуються російськомовними матеріалами, і лише 4 % – україномовними. Майже 6 % респондентів обрали свій варіант відповіді – мову своєї етнічної групи. Можна відзначити зменшення частки іноземних студентів, які використовують всі наведені способи вивчення російської мови. Тобто можна сказати, що інтерес до вивчення російської мови за п'ять років дещо зменшився. Така тенденція може пояснюватися тим, що з 2014 року основна частина іноземних студентів Харківського університету навчається англійською мовою і для занять російська мова їм не потрібна. У зв'язку зі зміною контингенту студентів відзначається і зміна переваг респондентів у мові викладання. Якщо в 2009 р. більшість іноземних студентів (89 %) обирали російську як найбільш бажану мову для прослуховування лекцій, то в 2014 р. таких залишилося лише 33%. У той же час англійською мовою легше слухати лекції 65 % опитаних (для порівняння: у 2009 р. таких було лише 6 %).

Міжетнічна комунікація в університеті може бути схарактеризована завдяки аналізу причин, за якими іноземні студенти звертаються до українських студентів за порадою або реальною допомогою. Список проблем, для вирішення яких студенти-іноземці звертаються за допомогою до своїх колег – українців, «очолюють» питання, пов'язані безпосередньо з навчальним процесом: труднощі з мовою, розумінням навчальних завдань, з їхнім виконанням (60 % і 66 %, відповідно). Значно рідше предметом обговорення є особисті проблеми, а також питання, пов'язані з організацією повсякденної життєдіяльності в нових соціокультурних умовах. У «п'ятірку» нагальних проблем увійшли (хоча і зі значним «відставанням») труднощі з орієнтацією в місті, особисті та побутові проблеми.

Сьогодні ми живемо в умовах глобалізованого світу, посилення міжкультурної взаємодії і міжнаціональних контактів. Студентське середовище – це одна з найбільш інтенсивних зон таких контактів, оскільки саме в університеті зустрічаються представники найрізноманітніших етнічних груп, вступають у контакт різні системи світосприйняття та світорозуміння. Саме в результаті цих контактів у багатьох студентів закріплюються стереотипи міжетнічного сприйняття і поведінки, тому в цілому студентський вік є вирішальним періодом формування етнічної та міжкультурної самосвідомості.

Включення студентів у зону позитивного міжнаціонального спілкування і відносин, що будуються на принципах толерантності і морально-відповідальної залежності сприяють формуванню культури міжособистісного спілкування, розширенню перспектив міжкультурного діалогу. Приєднання України до Болонської декларації передбачає реформування системи освіти, в тому числі для вирішення завдання підготовки молоді до життя в багатонаціональному і мультикультурному середовищі, до міжкультурного діалогу та комунікації, формування позитивних міжетнічних установок.

Про наявність контактів у межах навчального процесу зі своїми іноземними колегами повідомили більше половини опитаних українських студентів (57 %). Комунікація у позанавчальний час є менш інтенсивною: спілкується з іноземними студентами у вільний час лише приблизно третина опитаних.

Соціальна дистанція між українськими та іноземними студентами вимірювалася за допомогою питання «Чи згодні Ви з тим, що студенти з перерахованих країн можуть стати ...?» з такими варіантами відповіді: 1) вашими родичами, 2) близькими друзями, 3) сусідами, 4) студентами вашого факультету, 5) жителями України, 6) гостями України, 7) взагалі не хочете бачити їх в Україні. При цьому вибір альтернативи № 1 відображає найкоротшу дистанцію між українськими та іноземними студентами; вибір альтернативи № 7 відображає крайнє неприйняття представників тієї чи іншої країни. За допомогою зазначеного питання вивчалось ставлення до вихідців із таких країн: Азербайджан, Білорусь, В'єтнам, Індія, Йорданія, Ірак, Китай, Молдова, Нігерія, Польща, Росія, Туреччина і Туркменістан. Як свідчать результати дослідження, в якості родичів найбільша частка опитаних студентів університету хотіла б бачити росіян (32 %), тоді як у якості близьких друзів – білорусів і поляків (25 % і 26 %, відповідно). Найбільш негативне ставлення до вихідців із Туркменістану: 29 % опитаних взагалі не хотіли б їх бачити в Україні. В цілому можна виділити три групи країн, ставлення до громадян яких варіює за ступенем прийняття: 1) найбільша ступінь прийняття з боку українських студентів спостерігається у ставленні до громадян Росії, Білорусі та Польщі; 2) медіанну позицію займають громадяни Молдови і Китаю; 3) найбільш довга соціальна дистанція була зафіксована відносно вихідців із В'єтнаму, Нігерії, Туреччини, Індії, Йорданії, Азербайджану, Іраку та Туркменістану.

Підводячи підсумки, зазначимо, що труднощі міжкультурної комунікації багато в чому визначаються не тільки лінгвістичними причинами, недостатнім володінням мовою спілкування, а й багатьма іншими чинниками. По-перше, головні причини труднощів у комунікації криються в тому, що люди в тій чи іншій мірі етноцентричні і сприймають ситуації спілкування (свідомо чи несвідомо) крізь призму властивих їхній власній культурі когнітивних, емоційних та ціннісних стереотипів, ментальних матриць. По-друге, далеко не завжди люди здатні уявити собі культурні особливості партнерів із комунікації, їхню картину світу, нормативно-ціннісні стандарти, специфіку світовідчуття. Для того, щоб міжкультурна комунікація була успішною, забезпечувала адаптацію іноземців, у тому числі студентів, до соціокультурного середовища країни перебування, необхідна певна комунікативна компетентність, яку доцільно виховувати у спеціально організованих формах і ситуаціях міжкультурної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Leszek Korporowicz. Jagiellońskie inspiracje dialogu międzykulturowego/ Mosty nadziei. Jagiellońskie inspiracje dialogu międzykulturowego. – Kraków 2016. – S.10. 2. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Микитась. – К. : Абрис, 1994. – 28 с. 3. Роммель К. Д. Спогади про моє життя та мій час / К. Д. фон Роммель. – Х. : Майдан, 2001. – 235 с. 4. Кодекс цінностей Каразінського університету. – Харків, 2017. – 16 с. – Режим доступу: <http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/docs/kodeks> 5. Сатарова Л. Х. Основные проблемы межкультурной коммуникации как фактор развития современного общества / Л. Х. Сатарова // Современные научные исследования и инновации. – 2013. – № 12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа URL: <http://web.snauka.ru/issues/2013/12/29074>. 6. Социальные коммуникации: профессиональные и повседневные практики. Сб. статей / Под ред. В. В. Васильковой, В. В. Козловского, А. М. Хохловой. Вып. 3. – СПб. : Интерсоцис, 2010. – 214 с. 7. Халеева И. И. Межкультурная коммуникация / И. И. Халеева // Эффективная коммуникация: история, теория, практика: Словарь-справочник / отв. ред. М. И. Панов. – М. : ООО «Агентство «ВРПА Олимп», 2005. – С. 841-844. 8. Кнутсон С. Украина: новая реформа высшего образования и интернационализация / С. Кнутсон, В. Кушнаренко // Международное высшее образование. – 2015. – № 79. – С. 36-38. 9. Воронцов Р. И. Культурная грамотность: американская версия / Р. И. Воронцов // Вестник Герценовского университета. – 2009. – № 3. – С. 51-57. 10. Еранцева М. А. Словарь культурной грамотности Хирша как отражение этнокультурной картины мира / М. А. Еранцева // Гуманитарные исследования. – 2012. – № 4 (44). – С. 39-45. 11. Ансимова О. К. Концепция лингвокультурной грамотности: актуальность и перспективы / О. К. Ансимова // Электронный научно-практический журнал «Филология и литературоведение». – Режим доступа: <http://philology.snauka.ru/2014/07/844>. 12. Hirsch E. D. Jr. Cultural literacy. What every American needs know / Hirsch E. D. Jr. – N.Y., 1988. XVII. – 253 p. 13. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики / П. Н. Донец. – Х. : Штрих, 2002. – 386 с. 14. Кожевников М. В. Основы межкультурной коммуникации в поликультурном образовательном пространстве / М. В. Кожевников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://interactive-plus.ru/e-articles/270/Action270-113005.pdf>.